

עיראק וישראל: נתיב אזרחי לשיפור היחסים

מאמר במסגרת סדרת פרסומים על
יחסי ישראל עם מדינות ערב: הפוטנציאל הלא ממומש

ד"ר רונן זיידל

מאי 2018

עיראק וישראל: נתיב אזרחי לשיפור היחסים

ד"ר רונן זיידל*

מאי 2018

א. מבוא

מאמר זה בוחן את פוטנציאל שיתוף הפעולה בין ישראל ועיראק – המדינה הערבית הגדולה ביותר הנמצאת ממזרח לישראל, את שיתופי הפעולה הקיימים בין שתי המדינות, ואת השפעת הסכסוך הישראלי-פלסטיני על יחסי ישראל-עיראק.

עיראק היא מדינה מורכבת, בלשון המעטה, שמצויה בעיצומם של שינויים מרחיקי לכת: הישות הכורדית המאכלסת את שלושת המחוזות בצפון עיראק ערכה משאל עם בספטמבר 2017, שביטא תמיכה נרחבת ברעיון של עצמאות החבל הכורדי; עיראק מתאוששת מסדרת המלחמות והמשברים ששטפו את שטחה ובונה מחדש את מנגנון השלטון המרכזי; וב-12 במאי 2018 נערכו בעיראק בחירות כלליות, שתוצאותיהן ישפיעו במידה רבה על האוריינטציה האזורית של עיראק – האם עיראק תבחר להתקרר אל המדינות הסוניות באזור, או שמא תנסה לחזק את הקשרים דווקא עם איראן.

בשל ההתפתחויות אחרי מלחמת המפרץ ב-1991 והמתקפה האמריקאית על עיראק ב-2003, עיראק איבדה את משקלה האזורי. עקב כך, מקבלי ההחלטות בישראל נוטים להתעלם מקיומה. כאשר הם עוסקים בעיראק, זה בדרך כלל כדי להראות את "המלאכותיות" של מדינות האזור ואת היותן "מדינות כושלות". לחילופין, עיראק נתפסת כ"מדינת חסות" איראנית שדריסת הרגל הישראלית איננה אפשרית בה. במקרים אחרים, העיסוק הישראלי בעיראק הוא בהקשר של מלחמת האזרחים בסוריה ותוך התמקדות בסוריה. נוטים בישראל לשכוח שתופעת דאעש נוצרה דווקא בעיראק, כתוצאה מתנאים מקומיים ששררו בה, ולהתעלם מהמשמעות של הישרדות המדינה "המלאכותית" בעיראק ומההזדמנויות שהדבר מייצר עבור ישראל בטווח הרחוק יותר.

הדיון בשיתופי פעולה אפשריים וקיימים בין ישראל ועיראק צריך לקחת בחשבון את אותה מורכבות ודינמיות המאפיינת את עיראק. לכן, ראשית כל, יוצג בתחילתו של מאמר זה רקע היסטורי ופוליטי של עיראק. על בסיס הרקע הזה, יתוארו המקומות בהם ניתן לזהות פוטנציאל לשיתוף פעולה בין שתי המדינות. המאמר יתייחס גם לשיתופי הפעולה הקיימים, וידון בהשפעת הסכסוך הישראלי-פלסטיני על מימוש הפוטנציאל, על אף שסכסוך זה מעניין מעט מאוד את בגדאד, הגוזרת את יחסה לישראל מתוך מאבקי הכוחות בין מדינות האזור ומתוך חתירה למיצוב מעמדה במזרח התיכון. החלק האחרון של המאמר יתייחס למדיניות ישראל כלפי עיראק ויספק קריאת כיוון לנתיבים בהם כדאי לישראל ללכת.

כינון יחסים בין ישראל ועיראק אינו עומד על הפרק בעתיד הקרוב והמגעים הפוליטיים בין שתי המדינות שוליים ביותר. עם זאת, הפוטנציאל להתקרבות ביניהן, ובעיקר בין העמים, קיים. בניגוד ליחסים בין ישראל למדינות ערב אחרות, שמעוצבים על ידי פוליטיקאים "מלמעלה", עם עיראק אפשר ורצוי ליישם מודל של קירוב לבבות "מלמטה", שאולי יוביל, ביום מן הימים, ליחסים חמים ועמידים יותר.

* ד"ר רונן זיידל הוא חוקר עיראק ותיק במרכז דיון אוניברסיטת תל אביב ועמית מחקר במכון מיתוים. מאמר זה נכתב במסגרת פרויקט "יחסי ישראל עם מדינות ערב: הפוטנציאל הלא ממומש" של מכון מיתוים.

ב. עיראק: רקע היסטורי ופוליטי

לפני שניתן לשרטט את יחסי ישראל-עיראק ואת הפוטנציאל לשיתוף פעולה ביניהן, יש צורך לספק רקע על המפה הפוליטית בעיראק ולהציג את המורכבות הרבה המאפיינת מדינה זו. חלק זה יציג את הכוחות המרכזיים הפועלים בעיראק, האוריינטציה האזורית שלהם, והיחסים בינם ובין גופים שונים באזור.

ככלל, החלוקה הבסיסית של המפה היא לפי גושים, הנבדלים זה מזה בעמדותיהם ובאוריינטציה שלהם, ולא לפי המפתח העדתי-אתני (שיעים, סונים, כורדים). הגוש החזק יותר, בראשות איש הדת מוקתדא אל-סדר וראש הממשלה המכהן חיידר אל-עבאדי, אליו צפויות להצטרף המפלגות הסוניות ואולי הכורדים, דוגל בלאומיות עיראקית, התרכזות בענייניה הפנימיים של עיראק ובראשם שיקום המדינה, במלחמה בשחיתות, ובפוליטיקה אנטי-עדתית. מהבחינה האזורית והבינלאומית, גוש זה הוא חסיד של ההשתייכות למחנה הערבי הסוני בראשות ערב הסעודית, בעד המשך ההסתייעות בארה"ב ומתנגד בכל תוקף לאיראן והשפעתה בעיראק. הגוש השני, בראשות מנהיג המיליציות האדי אל-עאמרי וראש הממשלה לשעבר נורי אל-מאלכי, נתמך באופן בולט על ידי איראן ומתנגד לארה"ב ולמחנה הערבי הסוני. גוש זה מבליט את ההשתייכות העדתית השיעית וקורא לשיתוף פעולה עדתי חוצה גבולות עם איראן השיעית. מרכיב בסיסי בגוש זה הן המיליציות השיעיות, שלחמו נגד דאעש ושכמה מהן נשלחו לסוריה בשליחות איראן לסייע לבשאר אל-אסד.

1 חיידר אל-עבאדי: מנהיג השיעים המתונים

ראש ממשלת עיראק אל-עבאדי הוא שיעי דתי מתון. הישגיה של עיראק במאבק בדאעש נרשמו, במידה רבה, לזכותו. אל-עבאדי הוא פרו-מערבי מובהק: הוא מוביל קו ברור ונחוש של שיתוף פעולה צבאי עם האמריקאים בלבד, ויריביו אף מאשימים אותו בכניעה לתכתיבים אמריקאים. ביקורו בארה"ב במרץ 2017 ופגישתו עם הנשיא טראמפ הוכתרו בהצלחה רבה. בעקבותיו הוצאה עיראק מרשימת המדינות שנתיניהן לא יורשו לבקר בארה"ב. בזכותו, הוגבלה מאד נוכחותם והשפעתם של האיראנים בעיראק, כולל הרחקת הגנרל האיראני קאסם סולימאני, שאל-עבאדי השפילו אישית. אל-עבאדי מקדם גם שיתוף פעולה עם הגורם הפוליטי הסוני המתון בעיראק, בראשות יו"ר הפרלמנט סלים אל-ג'בורי, מתוך ראייה כי שיתוף פעולה שכזה חיוני לשלב שאחרי דאעש. בשל כך, מדיניות-החוץ של ממשלת אל-עבאדי חותרת להתקרבות אל גוש המדינות הערביות הסוניות ובעיקר מדינות המפרץ. אלה נחשבות חיוניות במאמץ הכספי שיידרש לשקם את עיראק ובעיקר את האזורים הסונים שבה. ביוני 2017, ערך אל-עבאדי ביקור רשמי ראשון מסוגו בערב הסעודית ודן עם מארחיו בשורה ארוכה של הסכמים רבי משמעות ליחסי שתי המדינות. בין היתר גודר הגבול בין שתי המדינות, סוכם על שורה של פרויקטים של פיתוח במימון סעודי (למשל שיפוץ אצטדיון הכדורגל בבגדאד), ונפתח מחדש צינור הנפט העיראקי לנמל יבוע בים סוף שנסגר על ידי ערב הסעודית בשנת 1991. העיראקים מצפים מהסעודים לממן גם חלק משיקום האזורים הסונים שנפגעו במלחמה בדאעש.

אל-עבאדי ממעט להתבטא בנושא הישראלי. כאשר הוא נשאל על כך, תשובתו היא שעיראק מחויבת ליוזמת השלום הערבית. עיראק גם תומכת בזכויות הפלסטינים וברשות הפלסטינית, ובינואר 2017 הושבעה שגרירת עיראק בירדן גם לנציגת ארצה ברמאללה. באוגוסט 2017 ביקר בעיראק שר החוץ הפלסטיני ריאד אל-מאלכי ודן בהרחבת היחסים בין הצדדים. מארחיו העיראקים דברו באופן כללי על עמדתה העקרונית של עיראק בסוגיה הפלסטינית, מבלי להתחייב לדבר, והביקור לא סוקר בהרחבה בתקשורת העיראקית.

2 מוקתדא אל-סדר: מנהיג מפלגת "סאירון"

איש הדת הצעיר שמרכזו בעיר כופה שלייד נג'ף ובסיס הכוח שלו בפרברי בגדאד, פירק את מפלגתו הקודמת, "אל-אחראר", שהייתה מפלגה דתית מובהקת ועדתית שיעית והקים מפלגה חדשה "סאירון", שמבוססת על חבירה של פוליטיקאים דתיים וחילוניים בראשות המפלגה הקומוניסטית העיראקית. מפלגה זאת ממתגת עצמה כמפלגה על-עדתית, לוחמת נגד השחיתות הפוליטית ולאומית עיראקית, לפי העיקרון של "עיראק תחילה". בעוד שבעבר הביעו אנשיה ואל-סדר עצמו עמדות אנטי-אמריקניות ואנטי-ישראליות קיצוניות, בשנים האחרונות מותנו עמדותיה והיא הפכה למפלגה אנטי-איראנית מובהקת. בהפגנות השמחה של אוהדיו, בני המעמד הנמוך השיעי, צעקו ההמונים "איראן החוצה!"

אל-סדר ידוע בהפכפכותו. מבקריו טוענים שאישיותו ילדותית. עם זאת, יש לציין שהוא עקבי בעמדותיו הלאומיות-לאומניות. מערכת יחסיו עם הגורם הפרו-איראני עוינת ביותר. זה זמן רב שלא ביקר באיראן, שאת תפיסותיה הדתיות הוא דוחה. הוא מנהל מסע צלב נגד הפוליטיקאים המושחתים, ובראשם אל-מאלכי, ונגד המיליציות הפרו-איראניות, בראשות יריבו הגדול אל-עאמרי. לאחר עזיבת האמריקנים, נגדם לחם, החליט למגר את הנוכחות האיראנית בעיראק שלתפיסתו פוגעת בריבונות המדינה. גם אל-סדר מחזיק במיליציה, "סראיא אל-סלאם" (גדודי השלום), שפורקה חלקית. מיליציה זאת איננה משתתפת, לצד מיליציות אחרות, בפעולות הביטחוניות נגד כיסי דאעש. חשוב מזה, אל-סדר מתנגד להשתתפותה בלחימה בסוריה, שם משתמשים האיראנים במיליציות עיראקיות אחרות. מערכת היחסים של אל-סדר עם חזבאללה הלבנונית עכורה ביותר ובביקורו האחרון בלבנון הוא נמנע מפגישה עם חסן נסראללה. אל-סדר איננו לאומן פאן-ערבי או אסלאמיסט כדוגמת האחים המוסלמים או חזבאללה. הוא מייצג זהות שיעית-עיראקית חדשה, שהיא עיראקוצנטרית, חותרת לשילוב כל קבוצות האוכלוסייה ורואה באיראן את המקור לבעיותיה של עיראק מאז 2003.

אל-סדר הוא גם המנהיג הפוליטי העיראקי היחיד עד כה שנוהג להזכיר את יהודי עיראק בתור קהילה שהייתה חלק מהמרקם העיראקי בעבר, בעוד רוב הפוליטיקאים העיראקים הבכירים נמנעים עדיין מלעסוק בנושא. לא רק שאל-סדר מזכיר את יהודי עיראק, הוא גם מתייחס אליהם באופן חיובי, כמי שהיו שותפים ללאומיות העיראקית ולאהבת עיראק.

3. האדי אל-עאמרי: ראש מפלגת "אל-פתח"

אל-עאמרי מצטייר כאיש החזק מאחורי הקלעים של מערך המיליציות השיעיות בעיראק. הוא גם נציגה הבכיר של איראן בפוליטיקה העיראקית. במהלך הלחימה נגד דאעש, הוקמו בעיראק מיליציות מתנדבים שיעים שזכו לשם "אל-חשד אל-שעבי" (הגיוס העממי). ברובן, היו אלה מסגרות חדשות אשר חברו למיליציות שיעיות קיימות. למרות שלא מלאו תפקיד מרכזי בכיבוש השטחים מידי דאעש, הן זכו ליוקרה רבה וברובן טרם התפנו מהערים הסוניות ששחררו.

על פי החוק העיראקי, מיליציות אינן יכולות להשתתף בבחירות. לפיכך, הקימו אל-עאמרי ושותפיו – מפקדי מיליציות פרו-איראניות אחרות – קייס אל-ח'זעלי (מפקד "עצאאב אהל אל-חק") ואבו מהדי אל-מהנדס (מפקד "חזבאללה אל-עראק"), מפלגה בשם "אל-פתח" (הכיבוש). הבחירות במאי 2018 הבליטו את היותה המפלגה הגדולה בגוש הפרו-איראני.

אל-עאמרי, שעומד בראש המיליציה הוותיקה ביותר "בדר", שרת בשורותיה לצד הצבא האיראני ונגד הצבא העיראקי במלחמת עיראק-איראן בשנות ה-80'. הוא דובר פרסית שוטפת, אך נעדר כריזמה או אהדה אמיתית בציבור. לצדו במחנה הפרו-איראני נמצאות מפלגות של ראש הממשלה לשעבר אל-מאלכי, "דוולת אל-קאנון" (מדינת החוק) ומפלגה שיעית דתית נוספת, "אל-מג'לס אל-אעלא" (המועצה העליונה).

כוחה של מפלגת המיליציות נובע מיכולתה לתגמל את תומכיה ובחריה מבחינה כספית ותעסוקתית, אך בעיקר מהפחד הרב שאנשיה מטילים. הם שולחים איומי רצח, עוצרים, פוגעים, ופורצים למשרדי פעילים. הם המקור העיקרי כיום לפחד בציבור העיראקי.

4. הסונים

הסונים איבדו הרבה מכוחם כתוצאה מתופעת דאעש. עד לפני שנה חיו ארבעה מתוך כשמונה מיליון אזרחי עיראק הסונים במחנות עקורים. נכון ל-2018, על אף מאמצים להשיב האנשים למקומם הקודם, 2.9 מיליון עקורים טרם חזרו לביתם. הפוליטיקאי הסוני הבולט בבחירות 2014, מושל מוצול את'יל אל-נג'ייפי, איבד מכוחו וחי היום בארביל, בירת החבל הכורדי, ואילו הפוליטיקאי הסוני הבולט כיום, סלים אל-ג'בורי, משתף פעולה בהצלחה עם אל-עבאדי. הייצוג הסוני מפוצל לשלושה מחנות לפחות, שאינם מצליחים אפילו לחבר מסמך הבנות משותף. באזורים הסונים נפתחים סניפים של מפלגות שיעיות שפעילהן סונים, והדבר משקף את הפיכתה של עיראק למדינת הרוב השיעי. הפוליטיקה העיראקית מתנהלת ומוכרעת במגרש השיעי ולכן אין חשיבות רבה לעמדות המפלגות הסוניות, כולל בנושא הישראלי.

מסורתית, הסונים ייצגו את העמדות הלאומניות יותר בנושא הישראלי והפלסטיני. האגף הסוני הקיצוני, שהיה מיוצג על ידי אנשי מפלגת הבעת' והג'האדיסטים, כמעט נעלם, ונציגיו, שאינם פועלים כיום מעיראק, משמיעים מדי פעם עמדות אנכרוניסטיות (למשל עידוד הדה-לגיטימציה כלפי המשטר הנוכחי בעיראק וקריאה למרד אלים נגדו) באמצעי התקשורת הערבים. רוב הסונים בעיראק תולים תקוות בכסף המפרצי שיביא לשיקום עריהם החרבות ושיוכל אולי לסייע לחזרת העקורים לבתיהם. לפיכך, מגמת ההתקרבות של ממשלת אל-עבאדי למדינות המפרץ, כולל קבלת עמדותיהן המתונות בנושא ישראל, מקובלת על אוכלוסייה זאת ונציגיה בפוליטיקה. הסונים חוששים מאד מהגדלת ההשפעה האיראנית בעיראק, וזהו מבחינתם איום קיומי מפחיד יותר מ"האיום הישראלי".

הבחירות שהתקיימו במאי 2018 ותוצאותיהן רק הדגישו את חולשת הסונים, ורבים מהם חוששים בוודאי מעליית כוחן של מפלגות שיעיות פרו-איראניות בעלות מיליציות המוצבות באזורים סונים. הסונים הצביעו בעיקר למפלגת "אל-ווסטניה" בראשות איאד עלווי (השיעי) או למפלגות מחוזיות. ראוי לציין כי מפלגתו של אל-עבאדי זכתה לניצחון משכנע במחוז הסוני המאוכלס ביותר, מחוז ניינווא (מוצול) ולהישגים מרשימים במחוזות סונים אחרים. החשש הגדול מאיראן, לצד הערכה לאל-עבאדי, יובילו את הסונים, קרוב לוודאי, לתמוך בקואליציית בין אל-סדר לאל-עבאדי, קואליציה אנטי-איראנית, שנתמכת על ידי ערב הסעודית.

5. כורדיסטאן והכורדים

החבל הכורדי בעיראק מתנהל כיום במידה רבה כיחידה מדינית נפרדת. בספטמבר 2017 נערך משאל עם רשמי בשאלת העצמאות הכורדית, ורוב גדול הצביע בעד. המשאל הגביר את המתיחות בין בגדאד הערבית לחבל הכורדי, והוביל את בגדאד להגיב בשורת צעדים ובראשם כיבוש מחדש של מחוז כרוך השנוי במחלוקת והעשיר בנפט. עתידו של החבל הכורדי בעיראק הוא "הערת האזהרה" הבולטת לגבי עתידה של עיראק כמדינה מאוחדת.

יחסי ישראל והכורדים החלו בשנות ה-50 והגיעו לשיאם בשנות ה-60 וה-70 המוקדמות. למרות הסיום הטראגי עם הסתלקות איראן של השאה ב-1975 מהתמיכה בכורדים, שהביאה לקיצה את הנוכחות הישראלית, היחסים השאירו קורטוב של נוסטלגיה רומנטית בשני הצדדים. רבים בישראל מזדהים עם שאיפות הכורדים. עוד לפני משאל העם האחרון, וביתר שאת סביבו, הביעו פוליטיקאים ישראלים תמיכה נלהבת בשאיפות הכורדים לעצמאות. הגדילה לעשות שרת המשפטים איילת שקד אשר קראה להכרה במדינה כורדית על שטח כורדיסטאן העיראקית. גורמים במשרד החוץ טענו כי תמיכה במדינה כורדית בשטח עיראק היא מעתה מדיניות רשמית ישראלית.¹

עם זאת, ייתכן שהדרך לעצמאות כורדית עודנה ארוכה ושגם אחרי משאל העם ימשיך החבל להיות חלק מעיראק על כל המשתמע מכך. בשיחות פרטיות מסבירים גורמים כורדים שכאשר יהיו עצמאים יוכלו לפעול במנותק ממדינת-האם עיראק גם בנושא הישראלי, ומשמעות הדבר יהיה כינון יחסים עם ישראל. ואולם, סביר יותר שהדבר נאמר לסבר אוזניים ישראליות ולזכות בתמיכה מעשית בשאיפות הכורדים לעצמאות. הכורדים מאמינים שלישראל יכולת השפעה של ממש על הממשל האמריקני ולכן פונים אליה, בייחוד לאור חוסר הצלחתם עד כה לשכנע את העולם לתמוך בדרישתם לעצמאות. הפוליטיקאי השיעי העיראקי עמאר אל-חכים לגלג לפני המשאל על כוונותיהם של הכורדים ואמר ש"רק ישראל הכירה במדינה הכורדית".²

ב-2017 התמודדה עיראק בהצלחה לא מבוטלת עם המשבר החריף ביותר בתולדותיה: כיבוש שלישי משטחה על ידי ארגון דאעש. חרף נבואות המומחים למיניהם, המדינה שרדה ואף גבוהים הסיכויים כי תצא מנצחת מהעימות הקשה. בשנה האחרונה מתנהלים דיונים בעיראק, בין קבוצות הכוח העיקריות, על דמותה של המדינה בשלב שאחרי דאעש. אלו הם דיונים מרתקים שאולי יובילו למיסודה של מערכת ההבנות באמצעותה נשלטת עיראק מאז 2005. בפני עיראק עוד ניצבים אתגרים פנימיים סבוכים ורבים עמם עליה להתמודד בשנים הקרובות: שמירה על אחדותה ויציבותה, שיקומה הפיזי, המאבק בטרור ובשחיתות, ושיפור רמת

¹ "שקד: לקרוא באופן גלוי להקמת מדינה כורדית", *NRG*, 19 בינואר 2016.

² עטף טאליק, "کردستان العراق تتوسط عمار الحكيم لنقل امتنانها لإسرائيل!...", [כורדיסטאן העיראקית מתגרה בעמאר אלחכים שיעביר את תודתה לישראל], *OnIraaqNews*, 6 ביולי 2017.

החיים של תושביה. בתנאים אלה, קשה לדמיין את עיראק מפנה משאבים ותשומת לב לנושא הישראלי-פלסטיני, ואין לצפות שהיא תנקוט מהלכים עצמאיים או תמלא תפקיד מוביל במהלכי העולם הערבי.

ג. שיתוף הפעולה בין ישראל ועיראק

האפשרויות למהפך "מלמעלה" בגישתה של ההנהגה הפוליטית בעיראק ביחס לישראל תלושות מן המציאות בשלב זה. עמדתה הרשמית של עיראק נעה בין העמדה הקיצונית של איראן לעמדה הערבית המתונה ברוח יוזמת השלום הערבית. גם מדינה כורדית עצמאית ונפרדת מעיראק, אם תקום, לא תהיה משוחררת מאילוצים במדיניותה כלפי ישראל.

השלטון בעיראק חלש מאוד, בעיקר בכל הנוגע למשילות, ולכן כל ניסיון להכתיב עמדה מלמעלה לגבי נושא – כמו היחס לישראל – שאינו מהותי לעיראק, נידון מראש לכישלון. אלא שהמצב שנוצר בעיראק לאחר המתקפה האמריקאית של 2003 מאפשר לנסות לקדם את היחסים עם ישראל בדרך אחרת, שטרם נוסתה במגעים עם מדינה ערבית. דרך זו כוללת עבודה "מלמטה" להכשרת שתי החברות לקשר ולהיכרות הדדית, וזאת דרך עריכת מפגשים, קידום קשרי תרבות ועוד.³ בדרך זאת, השינוי הפוליטי, לכשיבוא, יתבסס על יסודות איתנים יותר מהסכמי השלום של ישראל עם מצרים וירדן ומהסכמי אוסלו, שנחתמו כולם ברמת ההנהגה. רבים בצד העיראקי מגלים נכונות ללכת בדרך זו, למרות הפחד המשתק.

1. האפיק היהודי

העובדה שבישראל יש קהילה יהודית גדולה ממוצא עיראקי היא יתרון חשוב בהצלחת המגעים בין אזרחים משתי המדינות. עיראקים רבים מגיעים לנושא הישראלי דרך עיסוק, נוסטלגי משהו, בעבר היהודי בעיראק ובסופה המר של הקהילה היהודית שם. לעתים, הנושא היהודי משמש גם הצדקה למגעים אסורים עם ישראלים ממוצא עיראקי. גם בקרב הדור השני והשלישי של הקהילה העיראקית בישראל מתעורר לאחרונה עניין בעיראק ובמפגשים עם עיראקים. יהודים שעלו מעיראק בעליית שנות ה-60 וה-70 שומרים עדיין על קשר רצוף עם עיראקים באמצעות הרשתות החברתיות. בעיראק יש מי שפועלים לשימור אתרים יהודיים ומגלים עניין רב בעברה היהודי של ארצם, תוך שהם חולקים את המידע עם חברים ישראלים. עיראקים גולים, בעלי דרכון זר, מגיעים יותר ויותר לביקורים בישראל. על כן, מומלץ מאוד שבמגעים רשמיים ולא-רשמיים עם עיראק ישולבו ישראלים ממוצא עיראקי. האפיק היהודי פותח לבבות במגעים עם העיראקים ויוצר עניין רחב ולגיטימיות שלא תמיד מתקיימת במגעים מסוג אחר עם ישראלים.

ישנם כמובן נושאים מעוררי מחלוקת בשיח בין יהודים עיראקים לעיראקים. דרישות להתנצלות על גירוש היהודים, לפיצויים על רכוש שנשאר מאחור, ולהשבת רכוש עלולים לעורר מחלוקת, כפי שעוררו ביחסים עם כמה מדינות אירופה. מניסיון, נושאים אלה אינם עולים בדרך כלל במפגשים הלא-רשמיים בין ישראלים ועיראקים. גם סוגיית ה"ארכיון היהודי" שעיראק דרשה מארה"ב שיוחזר לה ואילו נציגי יהדות עיראק דרשו שיושאר בארה"ב, נפתרה בסוף לשביעות רצון הצדדים. זאת, בעקבות מעורבות ישירה של שגריר עיראק בארה"ב, לוקמאן אל-פאילי,⁴ שבשנת 2014 אף פתח בדבריו את כינוס האגודה ללימודי המזרח התיכון ואפריקה (ASMEA) שידועה בעמדותיה הפרו-ישראליות.⁵ עד לאחרונה, כיהן בממשלת כורדיסטאן ממונה על נכסים יהודיים, שבהעדר קהילה יהודית בחבל, היה כורדי לא-יהודי. בסוף 2017 הוא התפטר על רקע בעיות תקציביות, וגורמים בעיראק הציעו למנות לתפקיד הפנוי יהודי עיראקי שאיננו אזרח ישראל ושינצל את תפקידו לדאוג לרכוש היהודי הרב שנותר מוזנח בעיראק.

³ Ronen Zeidel, "An Alternative Model of Arab-Israeli Encounters," in Nimrod Goren and Jenia Yudkevich (eds.), *Israel and the Arab Spring: Opportunities in Change*, (Ramat Gan: Mitvim - The Israel Institute for Regional Foreign Policy and Friedrich Ebert Stiftung, 2013), pp.90-99.

⁴ לאחר שטופל והוצג בארה"ב, ה"ארכיון" אמור להיות מוחזר ב 2018 לעיראק. גווילי התורה הפסולים שהיו בו, נקברו בווינגטון בטקס בו נכחו נציגי הקהילה היהודית העיראקית ודיפלומטים משגרירות עיראק. להרחבה ראו: סעד סלום, "سعد سلوم، ما الذي يعترض عودة الأرشيف إلى العراق." [מי מתנגד להחזרת הארכיון לעיראק], *ankawa*, 30 ספטמבר 2017.

⁵ ASMEA, "Special remarks by ambassador Lukman al-Fayli," 7th Annual Conference, 30 October-1 November 2014.

2. אפשרויות כלכליות ומסחריות

על פי הגדרות משרד הכלכלה הישראלי,⁶ עיראק אינה מוגדרת מדינת אויב. אפשרויות הסחר בין ישראל ועיראק רבות מאד. החבל הכורדי, האזור הבטוח ביותר לישראלים, זקוק להשקעות ולפיתוח כמעט בכל תחום. המערך הכספי והבנקאי בחבל בסיסי ביותר ורחוק מתנאי המאה ה-21: השימוש באשראי מוגבל לערים הגדולות וגם בהן אינו אפשרי בכל מקום, כספומטים הם מצרך נדיר, והכלכלה היא כלכלת מזומן הסובלת ממחסור קבוע במזומנים המגיעים מבגדאד. חברה ישראלית שתפתח מערך כספי ובנקאי יעיל תתקבל בזרועות פתוחות. החבל סובל גם ממצוקת דיור קשה שהעלתה מאד את מחירי הנדל"ן בערים. ואולם, שוק הבנייה בחבל נשלט בלעדית על ידי חברות תורכיות ולא סביר שיזם ישראלי יצליח להתחרות בהן.

שני תחומי סחר עם החבל הכורדי זוכים לתשומת לב מיוחדת: היצוא הביטחוני ויצוא הנפט. בתחום הביטחוני, ישראל סייעה בעבר באימון כוחות הפשמרגה, בעיקר אלה הכפופים למסעוד ברזאני. היום, כוחות אלה שהיו מוצבים בקו חזית מול דאעש, אינם זקוקים לאימון אלא לנשק. נשק זה מסופק, במידת מה, על ידי המערב. לכוחות הכורדים אין שריון וחיל אוויר. בהקשר הנוכחי, סיוע צבאי מורחב לכורדים יסבך את ישראל בסכסוך הפנימי הערבי-כורדי ולכן אינו מומלץ. התחום השני הוא יצוא הנפט של החבל הכורדי נשלטים, כמעט בלעדית, על ידי תורכיה וממנה מיוצאת כמות צנועה ביותר של נפט כורדי. בעיקרון, הכורדים אינם יכולים לייצא נפט בעצמם. כל ניסיון לעשות זאת ייתקל בסנקציות כלכליות מבגדאד ובחוסר שיתוף פעולה מצד המדינות הקונות, שאינן חפצות לסכן את קשריהם עם בגדאד. בעיקרון, ישראל איננה זקוקה לנפט כורדי וכאשר הסכימה בעבר לאחסן נפט כורדי באשקלון היה זה "חסד" לכורדים ולא יותר. עם זאת, מידע לא מאומת מדבר על עסקאות נפט גדולות יחסית עם החבל שמוכר לישראל נפט במחיר נמוך ממחיר השוק.⁷ בסוף 2017 נכבשו מחדש רוב שדות הנפט הכורדים, שהיו באזורי מחלוקת, על ידי ממשלת בגדאד. אם ימשך המצב הנוכחי, הפוטנציאל העתידי בתחומי הביטחון והנפט אינו רב.

ככל המדינות המתפתחות, החבל הכורדי זקוק להשקעות בתשתיות שונות ובעיקר בתחומי הבנקאות והתקשורת. בדומה למדינות אלו, החבל הכורדי יתקשה לשלם עבור זאת, בשל המחסור במזומנים ותרבות העסקים השונה. לכאורה, נפתחות בכך כבר עכשיו הזדמנויות עבור ישראל. הצהרות התמיכה מצד פוליטיקאים ישראלים בעצמאות כורדית זכו להערכה רבה ברחוב הכורדי. בנוסף, הכורדים משוחררים מהעכבות האידיאולוגיות הלאומניות והדתיות שמשפיעות על יחס הערבים בעיראק כלפי ישראל, ובמישור האישי מגלים ידידות רבה כלפי ישראלים וישראל. ואולם, חשוב לציין שהחבל, בהובלת נשיאו לשעבר ברזאני, מקיים יחסי תלות מלאים עם תורכיה של רג'פ טאיפ ארדואן. מפלגות כורדיות אחרות בחבל מקורבות מאד דווקא לאיראן, שהשפעתה גדולה במזרח. ישראל אינה נוכחת באזור: לא במישור הפוליטי, לא במישור הכלכלי ולא במישור התרבותי. אם תנסה להיכנס, למשל במישור הכלכלי, תגלה שעליה להתמודד מול מדינות אחרות ושהרווחים הכלכליים, בכל מקרה, אינם גדולים.

באשר לשאר האזורים בעיראק, נכון להיום הסחר עם ישראל הוא כמעט אפסי. זאת למרות הפוטנציאל הרב בתחומים שונים, כפי שיפורט בהמשך. בעיראק הערבית יש הרבה בעיות והרבה כסף. היא איננה זקוקה לסיוע ביטחוני מסיבי, הואיל וכוחות הביטחון שלה הגיעו לרמת לחימה גבוהה מול האוימים שעל הפרק ואינם זקוקים לאימונים. כוחות ההנדסה הצבאית, שסבלו בעבר ממחסור בציוד לפירוק מטענים השלימו את החוסרים. עם זאת, הברירה בגדאד חשופה עדיין מאד לפיגועים כואבים ובעבר נמתחה ביקורת על איכות הציוד של הכוחות המבצעים בדיקות ביטחוניות בה. חברות ישראליות שמספקות ציוד יעיל ומתוחכם לבידוק בטחוני יכולות למצוא עניין בכך. בהתייחסות למצב שאחרי הבסת דאעש לאחרונה, אמר ראש הממשלה אל-עבאדי כי עיראק שוקלת מה לעשות בגבול עם סוריה. במילים אחרות, כיצד לחסום אותו. הנושא עדיין לא פותח ולא ברור כיצד יראה הגבול. גדר ההפרדה בין ישראל לשטחים יכולה לשמש כמודל וחברות ישראליות יוכלו אולי להשתתף בפרויקט כמבצעות או מייעצות.⁸

⁶ לעומת זאת, משרד החוץ הישראלי עדיין רואה בעיראק מדינת אויב, מצב המקשה מאד על ביקורי עיראקים (ערבים וכורדים) בישראל. קיומה של הגדרה כפולה זאת מקשה על קידום הקשרים.

⁷ "רוב עצום של נפט לישראל מגיע מעיראק", *Ynet*, 24 באוגוסט 2015; "Israel is Challenging America to Support Kurdish Independence", *The New Republic*, 3 July 2014.

⁸ על התקרבות עיראק וסעודיה, ראה: רועי קייס, "יחד מול איראן: הרומן של סעודיה ועיראק", *Ynet*, 21 באוגוסט 2017.

3. אפשרויות בתחום החקלאות

תחום החקלאות הוא תחום שבו ניתן להגיע לשיתוף פעולה דו-כיווני של יצוא ויבוא. כמו הישראלים, העיראקים הפכו לצרכנים גדולים של בשר עוף. אלא שחוות הגידול הגדולות בעיראק סובלות ממחסור במים שגורם לתמותת עופות. ידע ישראלי יכול לסייע. שתי המדינות יכולות לספק בשר עוף האחת לשנייה וכך למנוע מחסורים והתייקרות. עיראק ידועה בגידול התמרים שבה. עד לא מזמן, עיראק הייתה יצואנית התמרים הגדולה בעולם. זהו גידול עיראקי בעל מסורת שמהווה ענף בסיסי בדרום עיראק. אלא שענף זה סובל מזה כמה עשורים מבעיות קשות: מלחמת עיראק-איראן גרמה לכריתת מטעי התמרים באזור הגידול המרכזי ולזיהום קרקע חמור; מאוחר יותר, נחשפה עיראק לחדקונית הדקל שהשמדה מטעים באזורים רחבים אחרים. בישראל, לעומת זאת, גידול התמרים וצריכתם עולה בהתמדה. השילוב בין ידע ישראלי (בעיקר בתחום הלחימה בחיפושית או ציוד חקלאי לגידול) לזנים משובחים ייחודיים לעיראק (תמר "ברחי", למשל, שהחלו לגדל אותו בהיקף מצומצם בארץ ומחירו גבוה מאוד או תמר "ח'סתאווי" שאיננו מוכר בישראל) יכול להועיל לשני הצדדים. בנוסף, בשנים האחרונות החלו לגדל בעיראק דגים בבריכות, והאוכלוסייה העיראקית מרבה לאכול דגי מים מתוקים (בבצרה מרבים לאכול גם דגי ים). הניסיון הישראלי בתחום זה מקיף יותר מזה העיראקי ויכול לסייע למגדלים שם בהקמת חוות גידול ימיות במפרץ. עיראק יכולה גם לספק לישראל מיני דגי מאכל שהיו מוכרים עד כה רק ליהודי עיראק המבוגרים.

החקלאות הכורדית סובלת מבעיות רבות והחבל נאלץ לייבא את מזונו מתורכיה ואיראן. ההרס הרב של האזורים החקלאיים, בעיקר במבצעי "אנפאל"⁹ בסוף שנות ה-80' ובהתקפות דאעש החל ב-2014, הביא לנטישת כפרים והאיץ את תופעת המדבור. במקביל, בחבל יש מיליוני פליטים שהגיעו אליו מאזורים אחרים בעיראק, שזקוקים למזון ויוצרים צורך להתמודד עם הגידול באוכלוסייה. ידע ישראלי בגידולים חקלאיים, בעיקר גידולי מטע ומלחמה במדבור, נחוץ ביותר.

4. תיירות

אם וכאשר יחול שיפור משמעותי במצב ביטחון הפנים בעיראק – לא רק חיסול הטרור הפוליטי, אלא גם האלימות הפלילית הגואה שכוללת מעשי רצח וחטיפה לתשלום כופר של אנשי עסקים זרים – אפשר יהיה לחלום גם על הפוטנציאל הייחודי של עיראק עבור ישראל בתחום התיירות. הכוונה לא רק לאתרי התיירות הרגילים בעיראק, ולביקורי שורשים של יוצאי עיראק וצאצאיהם, אלא לתיירות יהודית מסורתית ודתית. עיראק היא מקום קבורתם של חמישה מנביאי ישראל: יחזקאל, עזרא, יונה, דניאל ונחום (הקבור בשטח בשליטה כורדית). אתרי הקבר שלהם עדיין משמשים אתרי דת פעילים, ורבנים ישראלים הביעו בעבר עניין בחידוש הביקורים באתרים אלה. אם העיירה אומן באוקראינה יכולה למשוך תיירות המונים מישראל, מדוע לא העיירה השיעית צ'יפל (Chifl) מדרום לבגדאד, בה קבור הנביא יחזקאל?

5. תחומים נוספים

בשיחות עם עיראקים עולה כי עיראק מצפה לשיתוף פעולה וסיוע ישראלי לא-ישיר בתחומי התשתיות. העיראקים מצפים כי ישראל תשכנע מדינות מערביות לשפר את דירוג האשראי הגרוע של עיראק ולהשקיע בה במימון פרויקטים תשתיתיים, כגון מסילת ברזל מבצרה לאירופה ולנמל עקבה. עיראק גם זקוקה לסיוע במחשוב מערכות המדינה השונות. שוק הסלולארי בעיראק צמח במהירות רבה בשנים האחרונות ודורש תשתית תומכת. מערכת הבנקאות זקוקה לשרוג. גם משק הנפט, מערכת ריכוזית ועתירת מחשוב, עשוי להרוויח משילוב ידע ישראלי. חשוב להדגיש כי עיראק איננה מדינה ענייה. היא מפיקת הנפט השנייה בעולם אחרי ערב הסעודית ובעלת עתודות נפט בלתי מתכלות. המשק העיראקי רווי כסף. יזמים שישקיעו בעיראק, ויצליחו להתמודד עם השחיתות ובעיות הביטחון, עשויים להפיק רווח גדול.

מעניין שעיראקים מציינים גם את תחום המודיעין כתחום אפשרי לשיתוף פעולה עם ישראל. המודיעין הצבאי העיראקי (אל-אסתח'אבראת אל-עסכריה) הפך לגורם החשוב בעולם בתחום הלחימה נגד דאעש. זהו גוף של המדינה העובד בשיתוף פעולה עם גורמי מודיעין מערביים. גם שירות הביטחון (אל-מח'אבראת), בראשו

⁹ פעולות הצבא העיראקי נגד אוכלוסייה כורדית בשלהי 1988 שגרמו להשמדת 182,000 בני אדם ולהרס למעלה מ-4,000 כפרים ויישובים.

עומד מסטפא אל-כאט'מי, מאנשיו של אחמד אל-צל'בי וגורם פרו-אמריקני מובהק, עשוי להסכים לשיתוף פעולה חשאי עם שירותי הביון הישראליים. העיראקים מעוניינים במידע על התארגנויות טרור אזוריות אך גם בנושא איראן, מתוך שותפות אינטרסים עם ישראל בעניין זה. עם זאת, ייתכן שעדיין מוקדם, בשל רגישות המקורות המודיעיניים, להתחיל שיתוף פעולה בעניין האיראני ואפשר להתחיל בנושא ארגוני הטרור ומניעת פיגועים.

6. ומה קיים? כמעט כלום

על אף כל הפוטנציאל המתואר לעיל, נכון לעכשיו, ולפי הידוע לי, אין כל שיתוף פעולה ראוי לציון בין עיראק הערבית לישראל. לא באופן ישיר ולא דרך צד שלישי. מעניין שגם עבור גורמי מסחר ערבים בישראל, אשר מייבאים מוצרים ממדינות ערביות רבות, כולל סוריה ולבנון שעדיין נחשבות לארצות אויב, עיראק היא ארץ לא נודעת. כפי הנראה, גם סוחרים אלו לא יצרו עדיין קשרי עסקים ומסחר עם גורמים רלבנטיים בעיראק.

בחודשים האחרונים בולטת תופעה מעניינת ברשתות החברתיות: עיראקים רבים, וכן אתרים עיראקיים פופולאריים, מביעים עמדות פרו-ישראליות מובהקות ובין היתר קוראים לכינון יחסים דיפלומטיים מלאים בין שתי המדינות.¹⁰ אלו שמביעים עמדות אלה מזדהים על פי רוב בשם האמיתי. העמדות האלו מוסברות לעיתים בשנאה לפלסטינים, למדינות ערב (במיוחד מצרים וערב הסעודית) או לאיראן, אך לא מעט מתייחסים גם באופן חיובי לישראל ולתועלת שתצמח לעיראק מכינון יחסים עמה. לפי נתונים רשמיים של משרד החוץ, שנמסרו בכנס על הסברה בערבית בספטמבר 2017, כשליש ממשתמשי דף הפייסבוק בערבית של משרד החוץ, הם עיראקים וכמעט כולם מביעים, בניגוד למשתמשים ערבים אחרים, עמדות חיוביות לישראל. עמדות אלה מחלחלות גם לשורות האינטלקטואלים העיראקים בעיראק ומחוצה לה, אך טרם השפיעו על הצמרת הפוליטית במדינה. מוקדם עדיין להעריך את משמעות התופעה. ייתכן שהיא מוגבלת לערוצי התקשורת החברתית אשר משמשים במקרה זה מכלל לדעות שאסור להשמיע בפומבי. ייתכן גם שזהו ביטוי נוסף לדעת קהל עיראקית ייחודית, המושפעת מתנאיה המיוחדים של מדינה זאת, המנסה, באופן חריג בעולם הערבי, לשנות את העמדה כלפי ישראל מלמטה.

ד. השפעת הימשכות הסכסוכים של ישראל עם הפלסטינים ובאזור על יחסי ישראל[ים]-עיראק[ים]

עיראק היא אחת המדינות הערביות שעמדתה אינה מושפעת כמעט מהימשכות הסכסוך. הנושא איננו רלבנטי כלל בחבל הכורדי ובעל רלבנטיות מעטה בעיראק הערבית. העמדה העיראקית נעה בין הקוטב הערבי של אל-עבאדי (ועמו הסונים והשיעים המתונים) התומך ביזמת השלום הערבית לקוטב האיראני הקיצוני יותר. בדרך כלל, הנושא אינו מעסיק כלל את קובעי המדיניות בעיראק. מנקודת המבט העיראקית, ניתן לחלק את "הסכסוך" לשלושה נושאי משנה: הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הסכסוך הישראלי-ערבי, והסכסוך הישראלי-איראני.

עיראק מגלה עניין מועט ומעורבות נמוכה בסכסוך הישראלי-פלסטיני. הציבור העיראקי השיעי אינו מפגין סולידריות עם העם הפלסטיני ועדיין מתייחס לפלסטינים כתומכי סדאם חוסיין והבעת'. פלסטינים היו מעורבים בכמה פיגועי התאבדות בעיראק והשיעים מרבים להזכיר זאת, תוך שימוש במספרים מוגזמים של מספר המתאבדים. הפגנות סולידריות עם הפלסטינים התקיימו אחרי 2003 בעיר הסונית מוצול, אולם אין לצפות שתושבי העיר החבולה הזאת ימשיכו בכך לאחר השחרור מדאעש, אלא יתמקדו בשיקום חייהם. עיראק הרשמית תומכת, באופן פסיבי, ברשות הפלסטינית ואין לה יחסים עם החמאס. התמיכה ברשות הפלסטינית מתבצעת בהסתייגות, כיוון שהעיראקים זוכרים היטב את עמדות אש"פ בתקופת סדאם חוסיין ואת העובדה שיו"ר הרשות אבו מאזן שהה בעיראק שנים רבות כאורחו של סדאם חוסיין. עיראקים רבים רואים בכל הפלסטינים, תומכי סדאם חוסיין ונוטרים טינה על כך. לפיכך, לא צפוי שהחרפה בסכסוך הישראלי-פלסטיני תוביל לשינוי בעמדת עיראק או שזו תנסה למנוע התקדמות במגעים לפתרון הסכסוך, כשאלו יתקיימו. גם התקדמות במשא ומתן הישראלי-פלסטיני לא תביא כשלעצמה שיפור ביחסים עם עיראק, אלא אם כן תוביל

¹⁰ בין הדוגמאות הרבות לכך ראו: Adnan Abu Zeed, "Iraqi citizens' sentiment may be softening toward Israel," *Al-Monitor*, 27 September 2017; למאמר ישראלי שקורא לבחון מחדש את שאלת יחסי המדינות ראו: ג'קי חוגי, "ישראל ועיראק: בואו נדבר על זה", מעריב, 23 בספטמבר 2017.

לשיפור עם כל מדינות ערב ברוח יוזמת השלום הערבית. מנגד, שיפור ביחסי ישראל-עיראק במנותק מהתקדמות בערוץ הפלסטיני, שאינו סביר במצב הנוכחי, לא ישפיע כלל על הסכסוך הישראלי-פלסטיני. הפלסטינים אינם תלויים בעיראק מבחינה כלכלית או פוליטית.

עמדת עיראק בהנהגת אל-עבאדי בסוגית הסכסוך הישראלי-ערבי השתקפה בתמיכתה ביוזמת השלום הערבית ובניסיונה לחזר אחר מדינות המפרץ וירדן. כפי שכבר הוזכר, עיראק לא תניע מהלך ערבי בנושא הישראלי ולא בהכרח תחבור למהלך כזה אם יירקם. המועדון הסגור של המדינות הסוניות ובראשן מדינות המפרץ עדיין מגלה הסתייגות מסוימת מעיראק, ואינו משתף אותה בכוונותיו. רק הנושא הלבנוני עלול לעורר את עיראק מאדישותה. סכסוך מחודש בין ישראל לחזבאללה, לאחר תקופה של רגיעה יחסית, עלול להביא לביטוי עמדות אנטי-ישראליות בעיקר בקרב השיעים ומקורבי איראן, אם כי אין לצפות שמחאה שכזו תהיה מלווה במעשים.

בחירות 2018 הכניסו לתמונה נעלם חדש: אל-סדר. עמדותיו בנושא ישראל קיצוניות בהרבה מאלה של אל-עבאדי. גם אם כמה מנבחרי מפלגתו חילוניים ומתונים, סביר שאלו לא יובילו את מפלגת "סאירון" ובוודאי לא בנושא ישראל. אל-סדר והגרעין הקשה של תומכיו ימשיכו להתנגד לצעדים דוגמת העברת השגרירות האמריקנית לירושלים או פגיעה במעמדו של מסגד אל-אקצא. השאלה היא האם במסגרת קואליציה עם אל-עבאדי ואחרים, כאשר העדיפות תינתן במפורש לשיקום עיראק ולהתקרבות לגוש המדינות הסוניות, תוגבל המחאה האנטי-ישראלית להפגנות בלבד. רוב הסיכויים שכך יהיה. ברור כי ממשלה בראשות המחנה הפרו-איראני תשנה לחלוטין את המצב. איראן עלולה לנצל אז את השפעתה בעיראק כדי להעביר כוחות דרך עיראק לסוריה ולהשלים את הרצף הטריטוריאלי לו היא שואפת. במצב כזה, ישראל לא תוכל לפקח על העברת חיילים וציוד צבאי איראני ועיראקי לסוריה.

הגורם החשוב באמת בקביעת העמדה העיראקית ביחס לישראל הוא הסכסוך הישראלי-איראני. איראן קונה לעצמה בעלי ברית בעיראק ודרכם רוכשת השפעה. אלא שהשפעה זאת מוגבלת גם בתוככי הפוליטיקה השיעית ואפילו בעולם השיעי העיראקי אשר דוחה את התיאולוגיה הפוליטית שביסודה של הרפובליקה האסלאמית האיראנית. בניגוד לעמדה המקובלת, עיראק אינה, ולא צפויה להיות, מדינת חסות איראנית. ההגמוניה השיעית בעיראק מייצרת קרבה לאיראן ועמה חששות כבדים ממנה. אל-עבאדי ובעלי בריתו במערכת הפוליטית (אל-סדר, הסונים, השיעים המתונים, ובמידה מסוימת גם הכורדים) רחוקים מאיראן, פוליטית, אידיאולוגית ודתית. יריביו, אל-מאלכי, אל-עאמרי וכמה ממיליציות אל-חשד אל-שעבי,¹¹ נתמכים על ידי איראן. אלה גם אלה, לא יתריסו נגד איראן בנושא ישראל. מידת הקיצוניות ביחס לישראל תלויה, במידה רבה, בשאלה מי מהמחנות הוא שירכיב את הממשלה הבאה.

ה. המלצות לכיווני מדיניות ישראלים ביחס לעיראק

מה צריכה ישראל לצפות מעיראק ומה עליה לעשות ביחס אליה? קודם כל, ישראל צריכה לגבש מדיניות בכל הנוגע למדינה חשובה זאת. עיראק היא המדינה הערבית הגדולה ביותר ממזרח לישראל, וחיים בה 39 מיליון אזרחים. ימי כוחות המשלוח העיראקים ואיום הטילים של סדאם חוסיין חלפו לעד. ההתייחסות הרשמית הישראלית לעיראק היא כאל "מדינה כושלת", מדינה "מלאכותית" שעתידיה להעלם, או שטח חסות איראני. חוסר האכפתיות הישראלית כלפי הנעשה בעיראק, איננו תחליף למדיניות: במקרה כזה, עיראק נשארת מוקד אלימות אזורית אשר משליך לרעה על כל מדינות האזור, ובהן ישראל. התחזקות הגורם השיעי הפרו-איראני בעיראק, עלול להחיות את סיוט "הסרה השיעי" במזרח התיכון. ללא עיראק, השליטה האיראנית במרחב היא על מובלעות שיעיות קטנות. שליטה איראנית גורפת בפוליטיקה העיראקית עלולה, בטווח הבינוני, לכרסם במערכת הפוליטית הדמוקרטית והפרלמנטארית העיראקית הצעירה ולהכניס אליה מרכיבים שלקוחים מהרפובליקה האסלאמית האיראנית. כך תגבר גם השפעתה האידיאולוגית של איראן במזרח התיכון.

ישראל הרשמית מכירה בחבל הכורדי בעיראק ומתעלמת מרוב רובה של אותה מדינה. מדוע מתעלמת ישראל מעיראק הערבית? האם המקרה העיראקי-כורדי מזכיר את המדיניות הישראלית בסוגיית ארמניה-

¹¹ הכוונה בעיקר למיליציות "חזבאללה עיראק", ובמידה מסוימת "עצאב אהל אל-חק". שאר כוחות המשד הם תוצאה של גיוס עממי ממניעים פטרוטיים, ביוני 2014 עקב קריאתו של איש הדת הבכיר עלי סיסתאני, המתנגד לאירן, להלחם בדאעש. כוחות אלה עדיין לא מוסדו.

אזרבייג'אן? ישראל רואה באזרבייג'אן שותפה אסטרטגית, בין היתר משום שמדינה זאת מספקת את עיקר צריכת הנפט של ישראל. לכן, נוטה המדיניות הישראלית לצד האזרי בסכסוך עם ארמניה, למרות שהאחרונה מקיימת יחסים דיפלומטיים עם ישראל. גם אם יאומת סופית המידע לגבי עסקאות הנפט הגדולות בין ישראל לחבל הכורדי, אין בכך כדי להצדיק את ההתעלמות הישראלית מעיראק הערבית. ישראל אינה זקוקה לנפט הכורדי, למרות מחיריו המפתים לכאורה. זאת ועוד, אספקת הנפט הכורדי מותנית לחלוטין בהסכמה תורכית, ותורכיה עלולה לקטוע את הזרימה. עדיף אפוא להמשיך ברכישת הנפט ממדינה מוכרת וחשובה אסטרטגית כאזרבייג'אן.

בהקשר הסכסוך הישראלי-ערבי, ישראל הרשמית מתעקשת לראות בעיראק החדשה את המשכה של המדינה העוינת תחת שלטון הבעת' ועוד לפניו. ייתכן שזו הסיבה המרכזית לתמיכה הגורפת בעצמאות החבל הכורדי בעיראק. במצב הנוכחי, זהו היפוך גמור למדיניות הפריפריית שנועדה בזמנה בעיקר לפגוע במדינות ערביות כגון עיראק וסוריה. התמיכה בכורדים כיום נועדה להחליש יריבות אזוריות בולטות יותר: איראן ותורכיה. אולם פרדוקסאלית, בתמיכתה בזכויות המיעוט הכורדי,¹² ישראל מעניקה לאיראן את ההשפעה במרכז המדינה הגדולה והחשובה הזאת. התמיכה הישראלית בשאיפות הכורדיות לעצמאות מעוררת חשש רב בקרב עיראקים ערבים החרדים לשלמות ארצם. איראן ותומכיה כבר מנצלים זאת לעורר רגשות אנטי-ישראלים ולהוקיע את אלה שמביעים עמדות שונות כבוגדים.

ההתפתחויות בעיראק בשנים האחרונות סותרות את הנחות העבודה המקובלות בקרב מקבלי ההחלטות בארץ, לפיהן המזרח התיכון מחולק לגוש שיעי וגוש סוני. בעיראק יש דומיננטיות שיעית, אך תחת ראש הממשלה אל-עבאדי היא עשתה כל מאמץ להשתייך למחנה הערבי הסוני. מחנה זה, מסיבותיו, לא תמיד מוכן לקבל אותה. לכן, לעיתים קרובות מצאה עיראק את עצמה בבידוד אזורי. מצב זה דוחף את העיראקים לחפש את זהותם הייחודית במרחב, במקום להיטמע במרחב הערבי או השיעי. האינטרס הישראלי המובהק הוא שעיראק תהיה חלק מהמחנה הסוני או שתהיה בבידוד אזורי, שכן כך היא לא תהיה מקורבת לאיראן.

האינטרס הישראלי הוא גם שעיראק תתפקד כמדינה נורמלית, שמשקמת את עצמה, מבטיחה רמת חיים נאותה לכל אזרחיה, מקדישה את המרץ הלאומי לשיקום ולא למיליטריזם לאומני ולדיכוי, והופכת למדינה שבה ימוגר הפחד ותיעלם האלימות. עיראק כזאת היא בהכרח עיראק שיעית. ישראל צריכה לקוות לדומיננטיות של הזרם השיעי המתון האנטי-איראני והפרו-מערבי. בשלב זה מוקדם להעריך אם ראש ממשלה עיראקי ממחנה זה יסכים לקבל מסר חשאי מישראל שיברך אותו על הצלחות הצבא העיראקי במלחמה בדאעש או שיביע תנחומים לאחר פיגועים רבי נפגעים. ייתכן שניתן להסתפק במסרים לעם העיראקי בערוצי התקשורת החברתית. בפברואר 2018, פרסם משרד החוץ לראשונה מסר השתתפות בצער, שהופנה "לעיראק", בעקבות פיגוע גדול בכיכר טיראן בבגדאד. המסר התקבל באהדה רבה על ידי עיראקים ברשתות החברתיות. גם פרסום גלוי של מסר רשמי של הבעת ידידות לעם העיראקי, למשל באתרים ישראלים בערבית, יתקבל באהדה.

בשל חולשת המדינה העיראקית, במיוחד לאחר 2003, עיראק מספקת אפשרות לנסות מודל אחר בקירוב היחסים עם ישראל. במקום לקיים קודם מגעים עם האליטה הפוליטית, כפי שנעשה עם כל המדינות הערביות האחרות (ולהיתקל אחר כך בדעת קהל עוינת ביותר כמו במצרים וירדן), בעיראק אפשר להתחיל בהכשרת הלבבות מלמטה: באמצעות קשרים ברשתות החברתיות, שיחות סקייפ פומביות עם עיראקים, מפגשים ישירים ועוד. קיומה בעבר של קהילה יהודית גדולה בעיראק מאפשר העמקת הקשר בין צאצאי אותם יהודים ועיראקים רבים הכמהים להכיר את העבר היהודי של ארצם. עיראק יכולה להיות כמו מרוקו ותוניסיה, מדינה ערבית שתמשוך תיירות דתית יהודית (לקברי הנביאים יחזקאל, עזרא, יונה, נחום ודניאל) ותיירות שורשים. ישראל, מצידה, יכולה למשוך תיירות דתית מוסלמית לאתרי האסלאם, צליינים נוצריים מעיראק ואפילו תיירות שיעית, למשל לאתר שבו על פי אחת המסורות נטמן ראשו של האמאם חוסיין (מייסד השיעה), בבית החולים ברזילי באשקלון. אפיק נוסף שטרם נוסה הוא זה של תיירות רפואית מעיראק לישראל דרך מדינה שלישית כגון ירדן.

עיראק שונה מהמדינות הערביות האחרות בהיבט נוסף: תמיד היה בה רוב שיעי. אחרי 2003, הרוב השיעי זכה להגמוניה פוליטית, ועיראק הפכה למדינה הערבית היחידה שנשלטת על ידי השיעים. כמדינה שונה

¹² הכורדים מהווים 5 מיליון מתוך 39 מיליון תושבי עיראק.

עדתית מיתר המדינות הערביות, עיראק נוטה להתבדל ולהעדיף את לאומיותה הטריטוריאלית על פני עניינים פאן-ערביים, כגון הסכסוך הישראלי-ערבי והסוגיה הפלסטינית. רגשות אלה משותפים לכלל האוכלוסייה העיראקית, אולם בולטים במיוחד אצל השיעים. הרצון ליצור קשר עם ישראל וישראלים מגיע מעיראקים בני כל העדות והלאומים: כ-500,000 ממשתמשי אתר משרד החוץ בערבית "ישראל מדברת ערבית" (שליש מהמספר הכולל של המשתמשים) הם עיראקים, ובדרך כלל הם מביעים מסרים ידידותיים לישראל.

באשר לאפשרות של הכרזת עצמאות כורדית, שנראית היום רחוקה מאד, לישראל יש זכות להחזיק בעמדה משלה בנושא. אולם, ישראל צריכה לדרוש, כתנאי להכרה, שמדינה כורדית – אם וכאשר תקום – תקיים יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל, כולל פתיחת שגרירויות ותיירות חופשית. היא צריכה לעקוב בזהירות אחר צעדי הכורדים ולהכיר במדינה רק במידה שיתברר כי הדרך להקמתה סלולה ומוסכמת על כל הצדדים בעיראק. על ישראל להימנע מהצהרות חד-צדדיות בנושאים שנויים במחלוקת, כגון מעמד העיר כרכוך ואזורי החיץ בין עיראק לחבל הכורדי. אסור לישראל לעודד את הכורדים לבצע צעדים פזיזים, למשל על ידי מתן הבטחות תמיכה או שתדלנות אצל האמריקנים. ישראל צריכה לעקוב אחר השפעת מהלכים בנושא הכורדי על גורמים נוספים באזור ועל המערכת האזורית. הלובי הפרו-כורדי, שהצליח להוציא מראש ממשלת ישראל הצהרה בעד העצמאות הכורדית, יצר, מחד גיסא, מראית עין של עמדה ישראלית לא-מאוזנת בעיראק ואף התערבות בענייניה הפנימיים, ומאידך גיסא, יצר אצל הכורדים תקוות שווא לתמיכה ישראלית מעשית בהם. מומחים ופרשנים שניבאו, ועדיין מנבאים, את פירוק עיראק, גרמו גם הם נזק.

על ישראל להבהיר כי תמיכתה במדינה כורדית, אם תוכרז, אין פרושה תמיכה בפירוקה של עיראק הערבית. ישראל יכולה וצריכה לקבל החלטות בעלות משמעות סמלית לכורדים: למשל הכרה מצד הכנסת ויד ושם בטבח הנורא (הידוע בכינוי "אנפאל") שביצע סדאם חוסיין בכורדים בשנת 1988 כרצח עם, ומתן סיוע לכורדים בקבלת הכרה עולמית בכך. שיתופי פעולה בתחום התרבות, השפה והאקדמיה גם הם יתרמו לידידות בין העמים. ואולם, גם אם תכריז כורדיסטאן העיראקית על עצמאותה, אפשרות רחוקה היום, עדיין תישאר עיראק שבירתה בגדאד וחיים בה עיראקים דוברי ערבית. את החלק הזה, בו חיים ויחיו רוב העיראקים, צריכה ישראל לגלות.

כפי שהוסבר במאמר, הסכסוך הישראלי-פלסטיני אינו מהווה ציר מרכזי ביחס העיראקי לישראל. לכן, גם אם תחול התקדמות לעבר פתרון הסכסוך, לא תהיה בכך ערובה לשיפור היחסים עם עיראק. הן ישראל והן הפלסטינים מתעלמים מעיראק, ועיראק תתאם את מדיניותה בנושא עם מדינות ערב האחרות ותמלא תפקיד משני. ההתעלמות הישראלית המוחלטת במישור המדיני, הכלכלי והמסחרי מעיראק (והתעלמות עיראק הרשמית מישראל) נובעת מהשתמרות אורחות מחשבה מיושנות בשני הצדדים. בצד הישראלי רואים בעיראק מדינה עוינת, שבה אין לישראלים מה לחפש. עיראק מצדה מתקשה להתנתק מהחיבוק הערבי והאיראני. ובנוסף, כלכלתה והאוריינטציה האזורית שלה ממשיכות לפנות לעבר המפרץ ולא מזרחה לעבר הים התיכון וישראל.